

УДК [378.147+37.013.78]:008

О. І. Гуренко,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Бердянський державний

педагогічний університет)

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Постановка проблеми. Розвиток сучасної вищої школи відбувається в умовах включення вітчизняної освіти до Європейського освітнього простору, у якому привалює компетентісно орієнтована парадигма як методологічна основа освітнього процесу, спрямованого на інтегроване опанування обраної професії, розвиток у випускників вишів наукових і професійно-творчих форм мислення, загальної культури, розуміння соціального значення своєї професії й, відповідно, свого місця в системі соціальних відносин, а також здатності до критичної оцінки власного життєвого та професійного досвіду, свідомого вибору шляхів та методів удосконалення своїх особистих і професійних якостей.

Об'єктивно існуючі сьогодні багатонаціональний простір України, міграційні процеси, міжкультурна комунікація актуалізують проблему формування висококультурного громадянина з планетарним світоглядом, загальнолюдськими цінностями, позитивним ставленням до представників інших етносів, духовною гнучкістю; особистості, готової не лише до конструктивної взаємодії, а й до активної професійної діяльності в полікультурному середовищі.

У контексті порушеної проблеми особливої актуальності та значущості набуває питання професійної підготовки соціальних педагогів до роботи в багатонаціональному суспільстві. Адже саме ці фахівці постійно співпрацюють із представниками різних національностей (національні

меншини, мігранти, біженці тощо), надають їм посильну соціальну допомогу, створюючи умови для соціальної адаптації в новому полікультурному середовищі та попереджаючи виникнення етнокультурної маргінальності й міжнаціональних конфліктів. Зміст та методика такої підготовки в умовах вищого педагогічного навчального закладу зорієнтовані на формування полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел, у яких розкривається сутність компетентнісного підходу, свідчить про активне включення дослідників у комплексну розробку й теоретичне обґрунтування провідних засад професійної компетентності, характеристики відповідних особистісно-професійних ознак, притаманних сучасним фахівцям різних освітніх галузей, а також особливостей їх формування в умовах вищого навчального закладу.

Останнім часом здійснені фундаментальні дослідження, присвячені вивченню проблеми професійної компетентності працівників системи освіти (К. Баханов, О. Безпалько, І. Бех, Г. Беленька, С. Вітвицька, Л. Воротняк, Д. Годлевська, І. Гудзик, В. Гура, Л. Долинська, М. Докторович, Л. Завацька, І. Зимня, І. Зязюн, А. Капська, І. Козич, В. Котляр, В. Кремень, Г. Локарева, О. Пометун, О. Савченко, А. Сущенко, С. Якименко та ін.).

Проблема формування професійної компетентності соціального педагога ґрунтовно розкрита в колективній монографії російських авторів (В. Гура, Т. Скуднова, С. Шалова, М. Целих, Л. Кобишева, В. Бородулін, С. Котлярова, О. Помянтовський, В. Шаповалова), в якій розглянуті теоретичні й практичні основи підготовки соціального педагога в умовах парадигмальних змін, аналізуються сучасні інтерпретації компетентнісного підходу в теорії педагогіки вищої школи [4].

Професійну компетентність соціального педагога як багатогранну характеристику особистості, що охоплює всю множину та глибину функціонування особистості в соціумі, розглядає у своєму дослідженні М. Докторович. Формат професійної компетентності соціального педагога

складається з професійних і соціальних мотивів, знань, навичок, необхідних для успішної взаємодії із навколишнім соціальним середовищем у рамках фаху, самопочуттів та самоприйняття особистістю самої себе в постійно мінливому соціумі. Професійна компетентність соціального педагога як аспект індивідуальної свідомості відповідає за конструювання особистістю соціальних стосунків усіх рівнів, починаючи з родини та закінчуючи політикою, є тим набором альтернативних складових, які необхідні для реалізації своїх соціальних цілей, частково перевірених на власному досвіді. Тому, на думку автора, професійну компетентність умовно можна розділити на дві частини: 1) те, що усвідомлено фахівцем, прийнято ним унаслідок роздумів, розуміння, співвідношення; 2) те, що засвоєно особистістю нарівні професійних стереотипів та прийнято як керівництво до дії [8, с. 62].

Науковець А. Капська вважає, що компетентність соціального працівника і соціального педагога в конкретній сфері діяльності можна розглядати як вияв професіоналізму, міру володіння професією на рівні творчості, майстерності. Професійна компетентність характеризується наявністю комплексу знань, умінь, навичок, психологічних якостей, професійних позицій та акмеологічних варіантів. Крім того, професійна компетентність повинна включати особистісні якості, що визначають стиль поведінки соціального педагога [10, с. 9-15].

За визначенням О. Акулової, Н. Радіонової, А. Тряпичинової, професійна компетентність – це інтегрована характеристика, яка визначає здатність вирішувати професійні проблеми і типові професійні завдання, які виникають у реальних ситуаціях професійно-педагогічної діяльності, з використанням знань, професійного і життєвого досвіду, цінностей і схильностей. З огляду на це автори пропонують трьохрівневу ієрархію компетентностей: ключові компетентності, які характеризуються тим, що вони необхідні для будь-якої професійної діяльності й пов'язані з успішністю особистості у швидко змінюваному світі; базові компетентності, які відтворюють специфіку певної діяльності (педагогічної, медичної,

інженерної та ін.); спеціальні компетентності, які відтворюють специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності, реалізують ключові й базові компетентності в галузі навчальної дисципліни, конкретної галузі професійної діяльності [1, с. 11-14].

Ми вважаємо, що на часі є формування полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога як спеціальної професійної компетентності, що дозволить йому здійснювати плідну фахову діяльність у поліетнічному соціумі.

Мета і завдання статті. *Мета статті* полягає у розкритті сутності полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога та характеристиці її структурних компонентів. *Завдання статті:* проаналізувати вітчизняні та зарубіжні дослідження з питань полікультурної компетентності; визначити сутнісні ознаки структурних компонентів полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що поняття й зміст полікультурної компетентності педагога активно розглядається західними (А. Фернхем, П. Фрер та ін.), російськими (І. Васютенкова, Т. Гур'янова, Є. Милосердова та ін.) та вітчизняними дослідниками (Р. Агадуллін, К. Баханов, Л. Воротняк, Л. Галуза, Л. Гончаренко, Л. Перетяга, І. Соколова, М. Сімоненко, Л. Чередниченко, Н. Якса та ін.).

Більшість дослідників розглядає феномен полікультурної компетентності педагога як складне багатоконпонентне особистісне утворення, результат полікультурної освіти та невід'ємний компонент професійної компетентності. Так, Т. Гур'янова визначає її як інтегративну якість особистості майбутнього спеціаліста, що формується в процесі навчання та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних рис, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя, діяльності в полікультурному суспільстві й здатних реалізуватися у вмінні

вирішувати завдання професійної діяльності в ході позитивної взаємодії з представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп). Структурними компонентами полікультурної компетентності студентів дослідниця визначає когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний. Когнітивний компонент передбачає сформованість системи полікультурних знань, що є орієнтуючою основою діяльності особистості в полікультурному суспільстві. Мотиваційно-ціннісний компонент являє собою укладену систему мотиваційно-ціннісних утворень: мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних рис, що регулюють буденне життя й діяльність особистості в полікультурному суспільстві. Діяльнісний компонент забезпечує сформованість полікультурних умінь та навичок, дотримання соціальних норм та правил поведінки в полікультурному суспільстві, досвіду позитивної взаємодії з представниками різних культур [5].

Дослідники (Л. Воротняк, Л. Галуза, Л. Перетяга, Н. Якса та ін.) розглядають полікультурну компетентність як здатність здійснення міжкультурної комунікації в багатокультурному середовищі. Наприклад, науковець Л. Галуза вбачає в означеній компетентності спроможність особистості до цілісного використання принципів міжкультурної комунікації та єдиного бачення ролі культурних відмінностей у процесах міжкультурних взаємодій [3].

Л. Перетяга, визначаючи полікультурну компетентність як складне багатоконпонентне особистісне утворення, результат полікультурної освіти, який ґрунтується на засадах теоретичних знань та об'єктивних уявлень про етнокультурне різноманіття світу, підкреслює, що вона реалізується через уміння, навички і моделі поведінки, які забезпечують взаємодію з представниками різних народів і культур на основі позитивного (толерантного) ставлення до них, а також у процесі набуття досвіду міжкультурної взаємодії [9].

Дослідниця Л. Воротняк розглядає полікультурну компетентність у дискурсі міжетнічної комунікації, трактуючи її як здатність людини

інтегруватися в іншу культуру при збереженні взаємозв'язку з рідною мовою, культурою, яка ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної й міжкультурної взаємодії, що в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та її інтеграції в полікультурний світовий простір [2, с. 106].

Н. Якса наголошує на необхідності формування полікультурної компетентності вчителя як транслятора етнокультурних традицій українців та інших національностей – мешканців України. Дослідниця визначає цей феномен як наявність у вчителя знань про свою культурну належність та свої культурні традиції з метою використання цих знань у процесі спілкування з культурно відмінними учнями й розвитку в їх поведінці визначених стратегій, що будуть прийнятними в спілкуванні з представниками інших культурних груп. Автор виокремлює чотири основних компоненти цієї компетентності: когнітивний, що включає знання про інші культури або групи та когнітивні здібності більш високого рівня; інтраособистісний, що співвідноситься з внутрішнім станом, з його розвитком, або самовизначення окремо взятої особистості; міжособистісний, що належить до поведінкових здібностей особистості налагоджувати контакти з людьми різних культурних груп; діяльнісний компонент полікультурної компетентності, тобто здатність ефективно, належним чином поводитися в ході міжкультурної взаємодії [13, с. 221].

Як комплексну особистісну якість, що формується в процесі професійної підготовки на основі толерантності й проявляється в здатності виконувати професійні завдання конструктивної взаємодії із представниками інших культурних, розглядає полікультурну компетентність О. Щеглова. Дослідниця виділяє кілька компонентів у структурі полікультурної компетентності майбутнього фахівця, а саме: 1) когнітивний – освоєння образів і цінностей світової культури, культурно-історичного й соціального досвіду різних країн і народів; 2) ціннісно-

мотиваційний, спрямований на формування ціннісно-орієнтовної і соціально-настановної готовності студента до міжкультурної комунікації й обміну, розвиток толерантності стосовно представників інших культурних груп; 3) діяльнісно-поведінковий, спрямований на розвиток здатності до виконання професійних завдань при взаємодії із представниками різних культурних груп[12, с. 94].

Науковці В. Кузьменко та Л. Гончаренко вважають, що полікультурна компетентність педагога входить у структуру його професійної компетентності й розуміється як здатність особистості жити й діяти в багатокультурному середовищі. До її структурних елементів входять полікультурна грамотність, уміння використовувати свої знання в педагогічній діяльності, професійно значущі особистісні якості. До професійно-значущих якостей віднесено: гнучкість (уміння адаптуватися до ситуацій педагогічної взаємодії, що змінюється); комунікабельність (уміння будувати діалог з представниками різних національностей); здатність до співробітництва (відкритість педагога та готовність до будь-яких форм взаємодії); емпатійність (уміння емоційно відгукуватись на проблеми учня); толерантність (сприймати, поважати думки, переконання учня). Полікультурна грамотність є тією базою знань, якою вчитель має оволодіти. Вона містить: уміння пояснити та проаналізувати власне ставлення до своєї та інших етнічних груп; знання, що допоможуть збагнути досвід та культурні характеристики етнічних груп, які населяють певну територію; знання, що допоможуть сформувати гнучкий підхід до сприйняття національних та культурних норм, усвідомити недопустимість расизму та дискримінації [6, с. 17-19].

Цікавим для нашого дослідження є визначення полікультурної компетентності майбутнього вчителя, сформульоване Л.Чередниченко як інтегрованого професійно-особистісного утворення, результативного компонента професійної підготовки, що обумовлює готовність майбутнього вчителя до ефективного здійснення педагогічної діяльності в багатонаціональному середовищі. Полікультурна компетентність педагога

передбачає усвідомлення своїх спонукань (потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій) до роботи в поліетнічному середовищі та складається з набутих теоретичних знань про етнічну та культурну багатоманітність світу, сформованих умінь побудови позитивної міжкультурної взаємодії з представниками різних етнічних груп й здійснення полікультурно-орієнтованої роботи в закладах освіти, а також розвиненого комплексу значущих професійно-особистісних якостей учителя, що сприятимуть його успішній професійній реалізації в полікультурному освітньому просторі[11, с. 32-36].

Вищевикладений аналіз праць свідчить про однаковість науковців щодо необхідності формування полікультурної компетентності майбутніх педагогів як важливої складової їх професійної освіти.

Зауважимо, що будучи достатньо розкритою в зарубіжних та вітчизняних дослідженнях, проблема полікультурної компетентності дотична переважно до питань її формування в майбутнього педагога (як правило, вчителя-предметника), проте майже не розглядалась у царині професійної освіти соціального педагога.

Близьким до нашого розуміння сутності полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога є дослідження цього феномена у контексті історичної освіти. Так, К. Баханов, П. Вербицька, І. Костюк та інші розглядають полікультурну (соціокультурну) компетентність як комплекс особистісних якостей, що дає змогу особистості ефективно функціонувати в умовах багатокультурного суспільства. Науковці вважають, що, з одного боку, полікультурна компетентність є відкритою системою, структурним компонентом загальної системи компетентностей, володіння якими необхідно молодій людині в полікультурному демократичному суспільстві. З іншого боку, структура полікультурної компетентності має свої особливості, які зумовлені життєдіяльністю людини в суспільстві. Усі компоненти полікультурної компетентності (знання, вміння, навички, здатності, мотиви, цінності, переконання, досвід, особисті якості) взаємопов'язані через поняття культурного і соціального контекстів, тому оволодіння ними має відбуватися

комплексно. Якщо контекст культури передбачає знання різних культурно-історичних традицій, моделей культурної ідентичності, то соціальний контекст – знання соціальних умов взаємодії та набуття різних моделей соціокультурної ідентичності. Відтак полікультурна компетентність є сукупністю здатностей особистості усвідомлено враховувати знання соціального і культурного контекстів у процесі міжкультурного діалогу. У структурі компетентності виокремлюють три основні компоненти: 1) когнітивний (пізнавальний), пов'язаний зі знаннями і способами їх отримання; 2) аксіологічний (ціннісний), що визначається мотивами й установками особистості; 3) діяльнісний, пов'язаний з процесом становлення умінь і навичок на основі отриманих знань і способами реалізації цих умінь [7, с. 110-111].

На підставі аналізу наукових робіт, присвячених проблемі полікультурної компетентності, ми представляємо авторське визначення та структуру цього феномена. Отже, полікультурна компетентність майбутнього соціального педагога – це інтегративна якість особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі полікультурної освіти у ВНЗ та включає систему відповідних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, психічних властивостей, досвіду дотримання соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й професійної діяльності в сучасному багатокультурному суспільстві, й відображається у комплексі здатностей ефективно вирішувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії із представниками різних культур.

Ми вважаємо, що в структурі полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога мають бути такі компоненти: *мотиваційно-ціннісний*, який включає наявність ціннісних орієнтацій у полікультурному просторі, мотивацію на взаємостосунки з представниками іноетнічного населення; *когнітивний компонент*, що містить знання та вміння, пов'язані з полікультурністю, особливостями соціально-педагогічної роботи в поліетнічному суспільстві;

діяльнісно-поведінковий як певна модель професійної взаємодії з представниками різних етнічних спільнот; та *рефлексивний*, що передбачає здатність до самоаналізу та самооцінки професійних дій у полікультурному просторі.

Мотиваційно-ціннісний компонент полікультурної компетентності має на меті формування емоційної культури саморозвитку в полікультурному середовищі та представлений базовими загальнолюдськими і демократичними цінностями, які характеризуються сформованістю в соціальних педагогів визнання універсальності основних прав і прав людини будь-якої національності; поваги до людської гідності та свободи, незалежно від її національної приналежності, віросповідання; прийняття соціальної, культурної, релігійної різноманітності суспільства; усвідомлення важливості громадянського діалогу в полікультурному суспільстві; заперечення ксенофобії та дискримінації; визнання побудови міжетнічної комунікації на основі принципу толерантності; переваги конструктивного розв'язання міжетнічних конфліктів тощо.

Когнітивний (пізнавальний) компонент полікультурної компетентності передбачає наявність у майбутнього соціального педагога знань про етнічну, культурну, конфесійну багатоманітність України та регіону, в якому він працюватиме, моральні норми та необхідність дотримання у власному житті; знання про особливості соціально-педагогічної роботи в поліетнічному суспільстві та володіння спеціальними технологіями її здійснення.

Діяльнісно-поведінковий компонент полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога спрямований на розвиток здатності до виконання професійних завдань при взаємодії із представниками різних етнічних груп, забезпечує сформованість полікультурних умінь та навичок, дотримання соціальних норм та правил поведінки в полікультурному суспільстві, досвіду позитивної взаємодії з представниками різних культурі реалізується через комплекс здатностей соціального педагога: загальноінформаційні вміння (шукати й опрацьовувати інформацію про культурну спадщину свого та інших етносів), дослідницькі здатності (вміти

аналізувати й оцінювати поточну соціальну ситуацію в полікультурному середовищі; підбирати полікультурний матеріал, адекватний освітній меті), здатності критичного мислення (вміння формувати власну позицію у полікультурному соціумі та уміння цю позицію представляти і захищати, поважаючи позицію іншої людини), здатності вести діалог (вміння відстоювати власну думку і поважати думку іншої людини під час міжкультурної взаємодії), здатності розв'язувати проблеми і конфлікти (вміння визначати соціальні проблеми й конфлікти в полікультурному суспільстві, конструктивно їх розв'язувати) та ін.

Рефлексивний компонент полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога передбачає здатність до самоаналізу та самооцінки професійних дій у полікультурному просторі (вміння критично аналізувати власні дії, конкретну соціальну ситуацію в умовах багатокультурності та приймати обґрунтоване рішення).

Висновки. Проведений теоретичний аналіз досліджень у контексті порушеної проблеми свідчить про наявність у науковому просторі нових підходів до підготовки фахівців сфери освіти в умовах компетентнісної парадигми. Однією із ключових компетентностей, якими має володіти випускник педагогічного вишу, визнано полікультурну.

Проблема полікультурної компетентності є достатньо розкритою у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях, однак дотична переважно до питань її формування у майбутнього педагога (як правило, вчителя-предметника), і майже не розглядалась у царині професійної освіти соціального педагога.

На підставі аналізу наукових робіт, присвячених проблемі полікультурної компетентності, ми визначаємо полікультурну компетентність майбутнього соціального педагога як інтегративну якість особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі полікультурної освіти у ВНЗ та включає систему відповідних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, психічних властивостей, досвіду

дотримання соціальних норм і правил поведінки, необхідних для буденного життя й професійної діяльності у сучасному багатокультурному суспільстві, й відображається у комплексі здатностей ефективно вирішувати завдання професійної соціально-педагогічної діяльності на основі позитивної взаємодії із представниками різних культур. У структурі полікультурної компетентності майбутнього соціального педагога мають бути такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий та рефлексивний компонент.

Перспектива подальших пошуків у напрямку дослідження полягає у визначенні критеріїв, показників, рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів та розробці інструментарію для діагностичних вимірів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акулова О.В. Компетентностный подход как ориентир модернизации педагогического образования / О. В. Акулова, Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицына // Академические чтения : Компетентностный подход в современном образовании. – СПб. : СПб ГИПСР, 2005. Вып. 6 – С. 11 – 14.
2. Воротняк Л. І. Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк // Вісник Житомирського державного університету (Педагогічні науки). – 2008. – № 39. – С. 105 – 109.
3. Галуза Л. Ф. Формування миротворчих поглядів студентів педвузів в процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. / Галуза Лариса Федорівна. – Рівне, 1998. – 211 с.
4. Гура В.В. Компетентностный подход в подготовке социальных педагогов / Под ред. В.В. Гура / В.В. Гура, Т.Д. Скуднова, С.Ю. Шалова и др. – Таганрог: Изд-во Таганрогского гос. пед. института, 2008. – 244 с.
5. Гурьянова Т. Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов ссузов (на материале обучения иностранному языку): автореф. дисс. ...

канд. пед. наук – 13.00.08 / Т. Ю. Гурьянова. – Чебоксары, 2008. – 20 с.

6. Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: [навчальний посібник] / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с.

7. Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства: [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / К.О. Баханов, С.С. Баханова, Є.В. Більченко, В.О. Венгерська, П.В. Вербицька, П.І. Кендзьор, І.А. Костюк, С.О. Терно / за заг. ред. К.О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 164 с.

8. Організація соціально-педагогічної та психологічної практики студентів ВНЗ (спеціальності “Соціальна педагогіка”): навч.-метод. посіб. / М. О. Докторович та ін.; за ред. Я. І. Журецького. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. – К. : Ленвіт, 2013. – 311 с.

9. Перетяга Л. Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів : дис ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Перетяга Людмила Євгенівна. – Х., 2007. – 247 с.

10. Соціальна педагогіка: [підручник] / За ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.

11. Чередниченко Л. А. Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 /Чередниченко Любов Анатоліївна. – Х. : Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2012. – 265 с.

12. Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Е. М. Щеглова. – Омск, 2005. – 164 с.

13. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону : монографія / Наталія Володимирівна Якса. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 568 с.